

Kulturhistorisk karakterisering och bedömning

Södra griftegården i Gislaved

*Båraryds socken i Gislaveds kommun
Jönköpings län, Växjö stift*

Rapport, foto och ritningar: Robin Gullbrandsson
Grafisk design: Anna Stålhammar
Tryckning och distribution: Lena Sletteberg

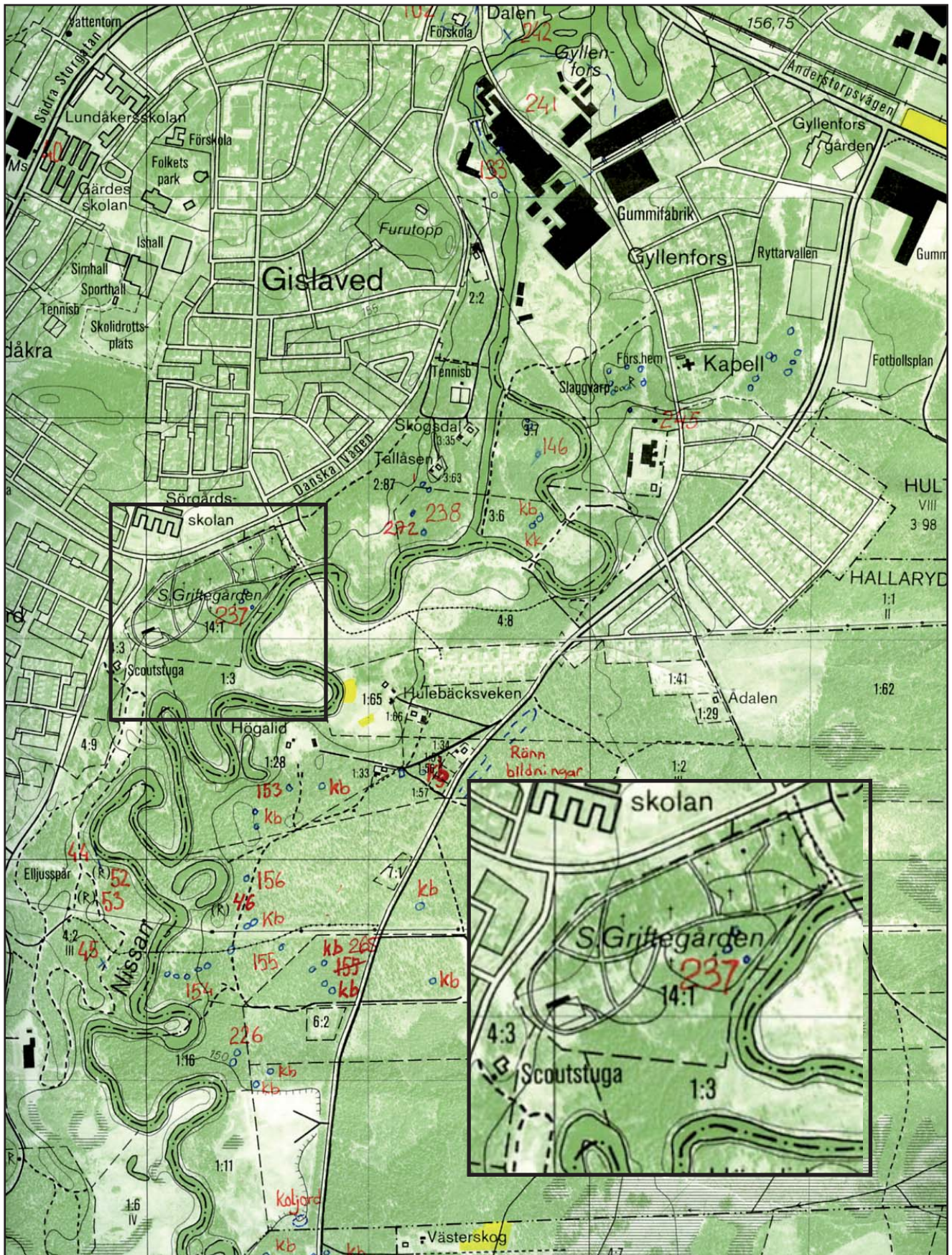
Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2007

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund	5
Syfte	5
Inventeringens uppläggning	5
Allmän kyrkogårdshistorik	7
Sammanfattande beskrivning	9
Södra griftegården i Gislaved	10
Miljö	10
Griftegårdens historik	11
Händelsehistorik	12
Beskrivning av griftegården idag.	13
Allmän karaktär	13
Omgärdning	13
Ingångar	14
Vegetation	14
Gångsystem.	14
Gravvårdstyper	15
Minneslund.	15
Klockstapel	15
Ekonomibyggnad	15
Kulturhistorisk karakterisering av griftegården	16
Att tänka på i förvaltning av kyrkogården	16
Referenser.	17
Arkiv	17
Tryckta källor	17
Tekniska och administrativa uppgifter	17

Utdrag ur ekonomiska kartans blad Gräfhult 6D 0c 1988.

Inledning

Bakgrund

På uppdrag av Växjö stift genomför Jönköpings läns museum en kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar inom stiftets del av Jönköpings län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2006 och det beräknas avslutas under år 2008. Inventeringen berör samtliga till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdar och begravningsplatser, även sådana som har tagits ur bruk. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

Den stiftsövergripande inventeringen syftar till att lyfta fram kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden, att få en överblick av stiftets kyrkogårdar samt att sammanställa den enskilda kyrkogårdens historia. Inventeringen är avsedd att utgöra ett underlag i församlingens förvaltningsarbete och i de vård- och underhållsplaner som församlingarna arbetar med att ta fram. Inventeringarna ska vidare kunna användas i handläggningen av kyrkoantikvariska ärenden och för att bedöma var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning

Rapporten omfattar en historik över kyrkogården, beskrivning av de olika kvarteren, fotografier och en kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältedel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit Länsstyrelsen i Jönköpings läns arkiv, Antikvarisk-topografiska arkivet i Stockholm (genom kopior hos länsstyrelsen) samt Jönköpings läns museums arkiv. I möjligaste mån har också samfälligheternas eller församlingarnas egna arkiv använts. Utöver arkiv har uppgifter hämtats från befintlig litteratur däribland hembygds litteratur. Äldre fotografier har också använts för att kunna tolka händelser i kyrkogårdens historia. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens historia. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast ett litet antal bilder använts i rapporten. Växjö stift, respektive församling, samt läns museet har rätt att fritt bruka fotografierna. För varje kyrkogård görs en kortfattad beskrivning av kyrkomiljön och en mer omfattande beskrivning av kyrkogården och samtliga kvarter. Vidare görs kulturhistoriska bedömningar över varje kvarter och en sammanfattande över hela kyrkogården där de kulturhistoriska värdena lyfts fram.

Den kulturhistoriska bedömningen görs i samarbete med representant från Länsstyrelsen i Jönköpings län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Den kulturhistoriska bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda gravstenar utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort. Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd som påverkar det kulturhistoriska värdet skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen. Varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karakteriseringen tas beslut om vilka åtgärder som är berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Fältarbete och rapport har utförts av antikvarie Robin Gullbrandsson vid Jönköpings läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Allmän kyrkogårdshistorik

I stort sett alla våra landsortskyrkogårdar är jämnåriga med den första kyrkan på platsen, i de flesta fall medeltida. Efter flera hundra år av obruten kontinuitet är de också ännu i bruk. Från medeltidens kyrkogårdar finns dock väldigt litet bevarat. De viktigaste förändringarna som kristendomen införde gällande våra begravnings seder är att platsen för begravingarna skulle vara vigd och inhägnad. Den medeltida inhägnaden kunde bestå av en stenmur men vanligare var att den var uppförd av timmer, bogårdsbalken, ibland manshög. Till den typiska bilden av en medeltida inhägnad kyrkogård hör även stigluckan som både hade en symbolisk som praktisk funktion som port till den vigda jorden.

Den medeltida kyrkogården saknade ett tydligt system med gångar och kvarter. Man fortsatte dock den förkristna sedvänjan att gravsätta folk efter deras gårds- eller bytillhörighet, antingen i smala tegar eller i kvartersliknande grupper. Till ovanligheterna hörde att man satte en vård över graven, som istället endast markerades av en jordhög. Om en vård sattes upp var den av trä, undantagsvis av sten eller smide. Det var också vanligt att man använde sig av kyrkogården på ett nyttobetonat sätt, nämligen som betesmark. Det ingick troligen i många klockares löneförmåner att ha sina djur betandes på kyrkogården.

Den medeltida kyrkogårdens utformning levde kvar väldigt länge, och påminde mest om en äng med små gravkullar och enstaka spridda vårdar. I stort sett börjar förnyelsen under tidigt 1800-tal, men ännu vid sekelskiftet 1900 har många landsortskyrkogårdar kvar den typiskt medeltida ängskaraktären. Förnyelsen börjar i städerna, genom att gravsättningar på stadskyrkogårdarna förbjuds av hygieniska skäl. Enligt en kunglig förordning från 1815 måste begravingar innanför stadskärnan upphöra och begravningsplatser – utan andra kyrkobyggnader än t ex gravkapell – anläggas utanför stadsbebyggt område. Vidare skulle staten genom Överintendentsämbetet ansvara för att de blev prydligt och hälsosamt anlagda. Runt om i landet anläggs begravningsplatser precis utanför stadskärnorna under de första decennierna av 1800-talet. De anläggs med symmetriska gångsystem och kvartersindelningar, trädplanteringar för att förbättra luftkvaliteten och stenmurar med smidesgrindar. I de arkitektoniskt anlagda begravningsplatserna exponerades vissa gravar tydligare än andra. Att begravas utifrån vilken gård eller by man hörde till ersattes nu av så kallade köpegravar och allmänna gravar. Detta var en social indelning där de som ville och hade förmåga att köpa sin gravplats både fick en större sådan för hela sin familj och en bättre placering utmed gångar eller nära entréerna.

Köpegravarna anlades med grusbäddar och stenramar och senare även häckomgårdningar. Andra begravdes kostnadsfritt utmed den allmänna linjen där man gravsattes i en kronologisk ordning, tätt intill den som hade begravts före och oberoende om ens man eller hustru eller övrig familj låg på annan plats. Gravvårdarna var oftast mycket små och oansenliga.

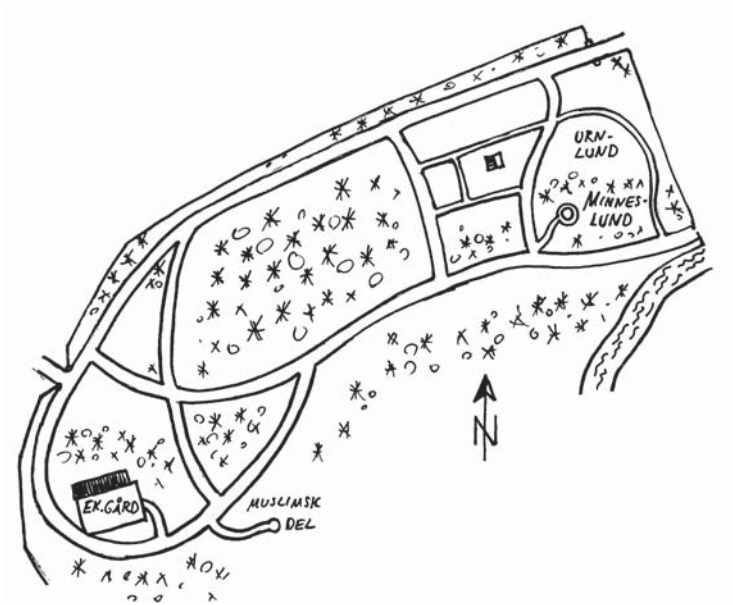
Trädkransen introduceras först på städernas begravningsplatser men når under 1800-talets slut även allt fler landsortskyrkogårdar. Då introduceras också de typiska sorgeträden med hängande växtsätt. I början av 1900-talet planläggs även kyrkogårdarna på landsorten i kvarter med symmetriskt lagda gångar, grusbäddar på gravarna och välklippta häckar eller stenramar runt om. Indelningen av kyrkogården mellan köpegravsområde och allmänt område speglar ett socialt uppdelat samhälle. Företeelsen levde kvar till in på mitten av 1900-talet (upphörde officiellt 1964) och ersattes då av kvarter med gravar i långa rader längs med rygghäckar. Samtidigt började man av rationella skäl ta bort stenramar, häckomgårdningar och grusbäddar för att ersätta det med gräsmattor. Den sociala utjämnningen av ståndssamhället avspeglas på kyrkogårdarna genom allt mer enhetliga gravvårdar utan titlar, oftast utförda i det liggande formatet 60x80 cm.

Från och med 1980-talet blir gravvårdarna återigen mer individualiserade. Idag ser vi en mångfald olika former på gravstenar från liggande naturstenar till mer fantasifullt utformade vårdar. Den ökade individualiseringen under 1900-talets slut speglas också genom de många olika begravningsformer som idag erbjuds. Förutom kistbegravning och urngravar med personliga vårdar, erbjuds också minneslundar för askor som grävs ner anonymt utan plats för namn men med gemensam plats för blommor, askgravlundar med en ofta konstnärligt utformad gemensam plats för namn och smyckning, kistminneslundar där kistor begravs anonymt och utan plats för namn, samt kistgravlundar där kistor begravs anonymt men där det finns en gemensam plats för namn och utsmyckning. Till detta kommer också de muslimska områdena, som ännu främst förekommer på stadskyrkogårdarna.

På 1920-talet började en ny typ av begravningsplats att anläggas, nämligen skogskyrkogården. En av de tidigaste i landet var skogskyrkogården i Skillingaryd från 1922. Dessa präglas av friväxande och naturligt förekommande träd, såsom gran, tall och björk. Endast sällan eller i begränsad omfattning används planterade och kultiverade träd.

Sammanfattande beskrivning

Södra griftegården i Gislaved anlades vid Nissans dalgång 1976 efter ritningar av trädgårdsarkitekt Lennart Lundqvist i Uppsala. Den är en utpräglad och konsekvent genomförd skogskyrkogård där gravkvarteren anpassats till den kuperade terrängen. Främsta karaktärsbäraren är det naturliga, försiktigt utglesade barrträdsbeståndet med resliga furor och granar.

Ritning av Södra griftegården, utförd av författaren efter befintligt kartmaterial. Östra delens gravkvarter är de ursprungliga, medan de i den västra delen tillkommit i senare tid.

Idéskiss till griftegårdens utformning som skogskyrkogård. JLST.

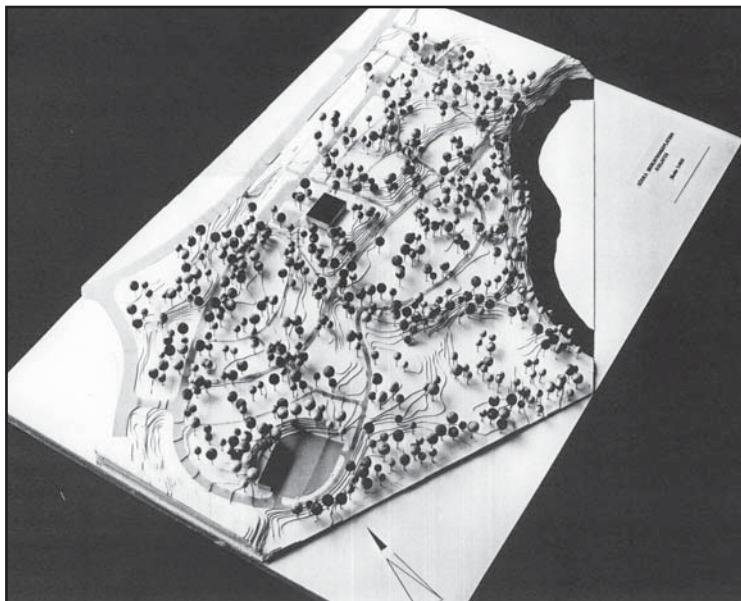
Södra griftegården i Gislaved

Miljö

Samhället Gislaved ligger i sydöstra delen av Båraryds socken, invid Nissan. På platsen har sedan medeltiden funnits en större by. Två gånger om året hölls en välbesökt marknad i byn, en tradition som varat in i vår tid. Läget var kommunikationsmässigt gott vid den gamla Nissastigen och landsvägen mellan Värnamo och Borås. Fallen i ån hade nyttjats sedan medeltiden. 1740 anlades ett järnbruk på andra sidan Nissan i Anderstorps socken, vilket sedermera kom att bli Gyllenfors bruk. Efter bruksdöden under 1800-talets slut kom bruket att köpas upp av Svenska gummiaktiebolaget 1896, vilket startade en gummifabrik på platsen. 1927 övergick denna i Kooperativa förbundets ägo. I KF:s regi expanderade verksamheten kraftigt och fick stor betydelse för orten. 1901 hade Gislaved via en bibana anslutits till Halmstad – Nässjö järnväg och 1927 kom en anslutning till Borås – Värnamo järnväg. Redan 1904 hade Gislaved utsetts till municipalsamhälle och blivit det nya centrumet i socknen. Flera små industrier hade växt fram kring stationen. 1948 avsåndrades Gyllenfors municipalsamhälle från Anderstorps socken och slogs samman med Gislaved till en köping.

1880 hade Gislaved fått en egen begravningsplats, på vilken ett kapell sedermera uppfördes. 1921 blev Båraryd eget pastorat från att ha varit annex till Villstad. Kyrkoherden stationerades i Gislaved. 1951 ändrades församlingsnamnet från Båraryd till Gislaved och det om- och tillbyggda kapellet blev huvudkyrka.

Södra griftegården ligger vid Nissan i sydöstra änden av Gislaveds samhälle. Griftegården begränsas i norr av Danska vägen, på vars andra sida villaområden från 1900-talets senare hälft breder ut sig. Gräns i söder bildar Nissans dalgång. Längs denna är kuperad terräng med grus- och sandavlagringar, på vilka växer blandskog med stort inslag av högväxt gran och furu. Vid östra sidan finns två asfalterade parkeringsfickor.

Modell av den tänkta griftegården. Det centralt placerade kapellet har aldrig kommit till utförande. Lägg märke till de kraftiga nivåskillnaderna. JLM.

Griftegårdens historik

1961 väcktes planer på en skogskyrkogård utanför centrum, till följd av bristande utrymme på gamla kyrkogården. 1975 lade arkitekt Lennart Lundqvist och ingenjör Per Palmén vid Lundqvist och Jacobsen Markkonsulter AB i Uppsala, fram ett program för den nya begravningsplatsen. Den första etappen av arbetet genomfördes 1976 och avsågs täcka markbehovet för ca 25 år framåt. Entrépartiets grindar komponerades av konstnären Erik Sand och tillverkades av Bertil Elmqvist. 1978 gavs tillstånd för en klockstapel som restes av byggnadsfirman W Lundin AB, Gislaved. På 1990-talet anlades fyra nya gravkvarter ett stycke väster om de befintliga, i närheten av ekonomigården. 2000 tillkom ett muslimskt gravkvarter och minneslundens damm försågs med en s.k. våtsten och gången fram till denna med belysningspollare av granit. 2005 tillbyggdes ekonomibyggnaden från 1976.

Händelsehistorik

1976

Griftegården anläggs. Etapp 1. Arkitekt Lennart Lundqvist och ingenjör Per Palmén, Lundqvist och Jacobsen Markkonsulter AB, Uppsala. (JLST)

1978

Klockstapel reses. Byggnadsfirman W Lundin, Gislaved. (JLST)

2000

Muslimskt gravkvarter anläggs. (JLM)

Ritning till de första gravkvarteren i griftegårdens östra del. JLST.

Griftegårdens huvudingång.

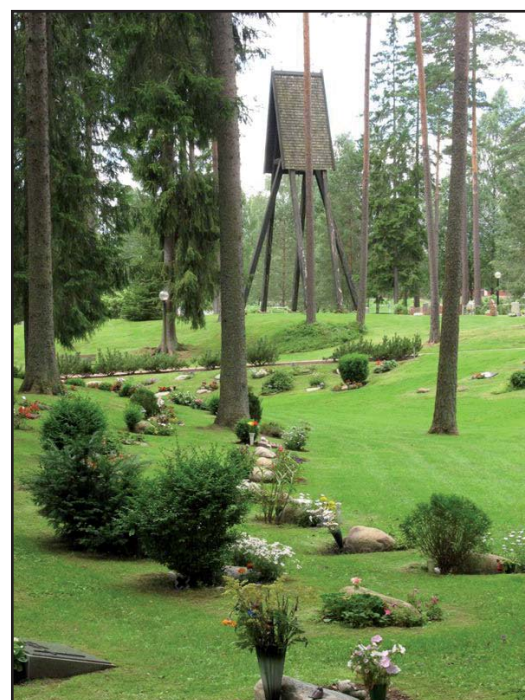
Beskrivning av griftegården idag

Allmän karaktär

Griftegården har en långsmal utsträckning mellan Danska vägen i norr och Nissans dalgång i söder. Terrängen är kraftigt kuperad till följd av isälvsavlagringar med små raviner och åsryggar i främst öst-västlig riktning. Gravkvarteren ligger samlade i tre enheter. Den äldsta som anlades 1976 finns på en plåtå vid huvudingången i nordost. Området – inom vilket klockstapeln är rest – består av fyra kistgravkvarter och två urngravskvarter. Kvarteren är helt i gräs, de norra med rygghäck mot den genom griftegården löpande körvägen. Kistgravarna ligger i raka öst-västliga rader med vårdarna vända mot närmaste gång. I öster rundas raderna kring en svacka, i vars slänter det ena urngravskvarteret är placerat. Det andra består av två små grupper med gravar i raka rader, insprängda bland kistgravskvarteren i nordväst. En minneslund ligger i en dalgång, söder om en svag höjd som skiljer den från urngravskvarterets motsvarande sänka. Dalgången fortsätter västerut mot ekonomigården och de nyanlagda kvarteren. Mellan de båda kristna gravområdena är ett orört naturparti som endast genomkorsas av ett par stigar. De nya kist- och urngravskvarteren i väster är ännu knappt utnyttjade och ansluter i planeringen till det äldre området. På en avskild plåtå i sydväst är det muslimska kvarteret med gravarna orienterade mot Mecka. Även detta är ännu föga utnyttjat.

Omgärdning

Griftegården inhägnas på alla sidor utom mot Nissan av ett mörkstruket spjälstaket av trä med kraftiga dimensioner.

Urgravskvarter anpassat efter terrängens former.

Ingångar

Huvudingången i nordost har en bred och en smal öppning kantade av kraftiga, tuktade granitstolpar. I den breda öppningen sitter en pargrind från 1976 med stiliserade blommor, komponerad av konstnären Erik Sand efter 1 Kor. 15 och smidd av Bertil Elmqvist. Grinden är målad i grönt, gult och svart. Utanför entrén är gatstensbelagda ytor på ömse sidor om den asfalterade körbanan. Vid sidan står en panelklädd träpelare med korsformig genombrytning. I nordväst är en likaså körbar entré från Danska vägen. Denna har samma grindstolpar och en stram pargrind i smide med korsdekor, målad i gult och svart. Liknande utförande har den lilla entrén från bron över Nissan i öster.

Vegetation

Griftegården är en utpräglad skogskyrkogård. I gravkvarteren finns enstaka utsparade, högväxta tallar och granar medan naturen är i det närmaste orörd mellan gravområdena med tät växtlighet, vilket gör att de olika delarna upplevs som avskilda rum. I begränsad utsträckning har buskar, bl.a. rhododendron i de nya kvarteren, använts för prydnad och som rumsskapare.

Muslimskt kvarter. I bakgrunden ekonomigården.

Gångsystem

Griftegården binds samman av ett fåtal asfalterade kör- och gångvägar. En stor huvudaxel löper längs med staketet mot Danska vägen i norr. Från denna sticker små slingrande gångar ut som följer terrängen och ansluter i söder till gångstråket i den öst-västliga dalgången vid Nissan. Inom själva gravkvarteren finns inga gångar, utom i det muslimska där en grusgång slingrar sig fram till en häckomgärdad rundel.

Naturligt inpassade urngravar.

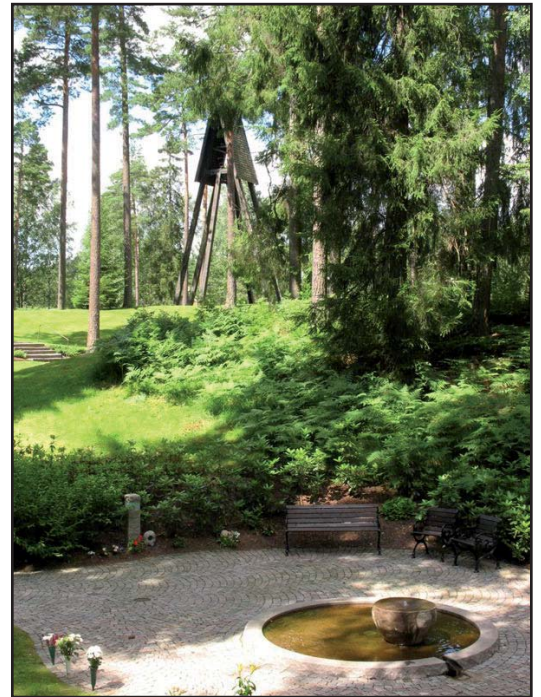
Gravvårdstyper

Gravvårdarna på kistgravarna är resta, men håller en genomgående enhetlig låg profil. De är dock något högre än breda och det finns en stor rikedom i form och material. Vissa är i högpolerad färgstark bergart. Många invandrargravar har påkostade detaljer som exempelvis en med etsat porträtt. Titlar eller orsnamn förekommer inte på vårdarna. Inte heller finns några familjegravar. På urngravarna ligger små rundade naturstenar. Vårdarna är från främst 1980- och 90-talen. I det muslimska kvarteret är små resta vårdar av grå granit med kantig profil, en av dem med infattat fotografi.

Minneslund

Minneslundens utgörs av en rundel och slingrande gång fram till denna belagd med gatsten. I minneslundens mitt är en rund damm med en s.k. våtsten. Vid ena sidan är en rabatt med bl.a. rhododendron. Längs gången står granitpollare med infattade armaturer. Ute vid den asfalterade gångvägen är ett stort markstensblock med rundad form och inskriptionen "Minneslund".

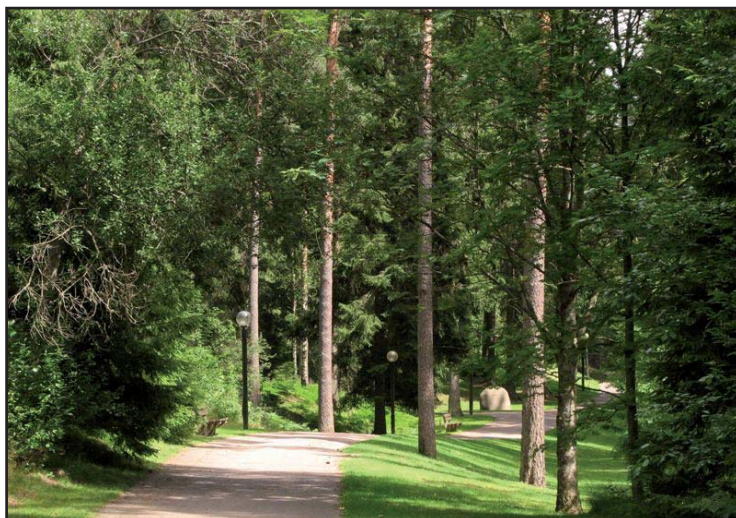
Minneslund.

Klockstapel

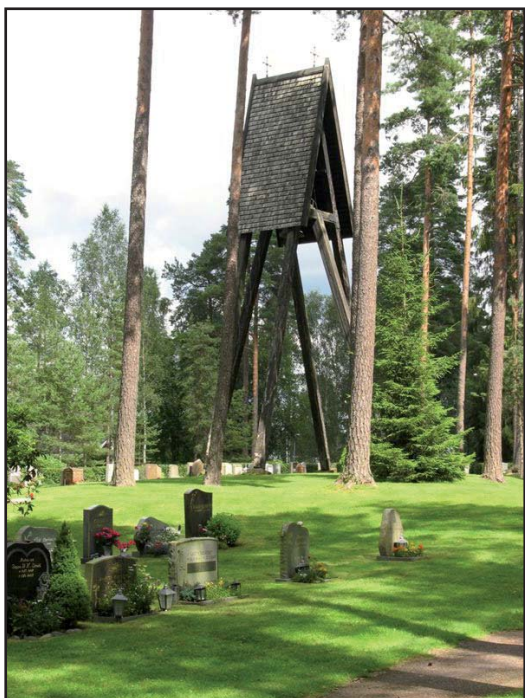
Klockstapelns från 1979 består av sex svartmålade trästrävor på betongplintar, vilka bär ett brant sadeltak med tjärad spåntäckning och två smideskors med förgyllda klot. Klockan är gjuten av K G Bergholtz i Stockholm 1976 och har elektrifierad ringning.

Ekonomibyggnad

Personalutrymme och förråd är sammanbyggda i en länga från 1976 med gavlar av omålad betong och långsidor med rödfärgad locklistpanel. Byggnaden har ett flackt pulpettak med grå plåttäckning, något framdraget över entrésidan. I vinkel står en något högre förrådslänga från 2005 i liknande utförande.

Kulturhistorisk karakterisering av griftegården

Södra griftegården är anlagd 1976 vid Nissans dalgång i utkanten av Gislaveds samhälle. För ritningarna stod trädgårdsarkitekt Lennart Lundqvist, Uppsala. Griftegården är en utpräglad skogskyrkogård, konsekvent planerad och genomförd med anpassning till den kuperade terrängen. Raviner och åsar bildade av isälvsavlagringar skär genom området, vilket är beväxt med en reslig skog av tall och gran. Ett slingrande nät av breda och smala asfaltgångar binder samman de olika delarna. Träden är kraftigt utglesade inom gravkvarteren med enbart enstaka furor och granar sparade, medan växtligheten är orörd mellan gravområdena. Ett enkelt trästaket avgränsar griftegården, vilken har en påkostad entré i nordost med smidesgrind ritad av konstnären Erik Sand. De äldre gravkvarteren är belägna på en plåtå i denna del tillsammans med en traditionell klockstapel. Gravarna ligger dels i grupper av raka rader dels i rundade bågar som följer terrängen och dess höjdskillnader, sistnämnda gäller främst ett av urngravkvarteren. Vårdbeståndet på kistgravarna håller en låg profil men kan uppvisa stora variationer i form, material och detaljer, vilket ger uttryck för individen. Mer enhetliga är däremot de små rundade naturstenarna på urngravarna, vilka kan ses som en strävan efter större anonymitet. Dessa är väl inpassade i naturen, mellan trädstammarna. I samma ände ligger i en central dalgång en minneslund, vilken vittnar om vår tids pluralistiska gravsed. De yngre kvarteren i väster är ännu knappt nyttjade. För sig själv i söder ligger ett nytt muslimskt kvarter med gravarna vända mot Mecka, en spegling av de nya religionerna i Sverige.

Det kulturhistoriska värdet på Södra griftegården består i den konsekventa gestaltningen som skogskyrkogård med ett naturligt bestånd av traditionellt svenska barrträd och gravkvarterens anpassningen till terrängen. Härigenom är griftegården ett gott exempel på ett av 1900-talets mest populära kyrkogårdsideal. På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar och gravrätter ändras. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara karaktären och att gravvårdar från olika tider finns representerade.

Att tänka på i förvaltning av kyrkogården:

- Naturligt barrträdsbestånd, gångnät, grindpartier och klockstapel är viktiga delar i griftegårdens ursprungliga gestaltning.

Referenser

Arkiv

Gislaveds pastorats arkiv.

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA. (JLST)

Tryckta källor

Kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag för Gislaveds kommun.
Jönköpings läns museum 1981.

Ny Smålandsbeskrifning. Västbo härad. Växjö 1909.

Rogberg, Samuel. Historisk beskrifning om Småland. Karlskrona 1770.

Svenskt ortnamnslexikon. Uppsala 2003.

Sverige. Geografisk beskrivning. Del IV. Stockholm 1931.

Sveriges bebyggelse. Landsbygden. Jönköpings län IV. Uddevalla 1957.

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr: 336/05
 Beställare: Växjö stift
 Fastighetsägare: Gislaveds kyrkliga samfällighet
 Rapportansvarig: Robin Gullbrandsson
 Foto: Robin Gullbrandsson
 Län: Jönköpings län
 Kommun: Gislaveds kommun
 Socken: Båraryds socken
 Fastighetsbeteckning: Gislaved 14:1
 Belägenhet: Ekonomiska kartans blad Gräft-
 hult 6D 0c 1988

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

